

Tamás Ágnes

Megrajzolt hírek Az olasz egység létrejötte és a magyar függetlenség vágya a korabeli magyar élclapokban

Az olasz egység folyamata mint az 1860-as évek fontos európai történése a korabeli magyar nyilvánosságban is erőteljesen megjelent. Az alábbi tanulmány élclapok (Az Üstökös, Bolond Miska) 1860–1861-es évfolyamainak karikatúrái alapján vizsgálja az olasz egység, valamint ahhoz kapcsolódva a magyar függetlenség vágyának reprezentációit. Bemutatja, hogy a lapok mennyiben engedtek teret a harctéri és a politikai események megjelenítésének, illetve miként kötötték össze azokat magyar belpolitikai és a birodalom kül- és belpolitikai helyzetére vonatkozó reflexiókkal.

„Minket magyarokat rendkívül szeretett, magyarok voltak [...] a legjobb alvezérei, s [...] minden pillanatban készen állt, hogy seregével fölszabadításunkra siessen.” (Kálmán diák, 1898: 31–32)¹

A Kálmán diák tollából származó sorok is mutatják, hogy a kortársak a 19. század végén is szívesen emlékeztek Giuseppe Garibaldi-ra, az 1860-as években pedig szinte úgy várták magyarországi eljövételét, mint egy megváltót, aki béklyóitól szabadíthatja meg a magyarságot.² A következőkben e reményteli hangulat leképeződését vizsgáljuk a korszakban népszerű műfaj, az élclapok karikatúrái tükrében. Górcső alá vesszük a rajzokat a várakozásokkal leginkább teli évekből, 1860–1861-ből, Jókai Mór Az Üstökös, illetve Tóth Kálmán Bolond Miska című élclapjából.³ Az Üstökös határozati párti nézeteket hirdető lapként látott napvilágot, míg a Bolond Miska erőteljesebben adott hangot a perszonaluniót támogató nézeteinek. Ennek következtében több lapszáma sem jelenhetett meg 1861-ben (például a szeptember 29-ei sem), sőt Tóth Kálmánt 1861 decemberében fogságra is ítélték (Miklóssy, 1985). Jókai a szerkesztés során alapvetően óvatosabb volt, mint Tóth, mégis Az Üstökösben bukkant fel a forradalom- és szabadságvágyat megtestesítő Kossuth Lajos portréja, háta mögött hajókkal, az asztalán pedig brit napilapokkal, amelyek tetején lévő „Magyarhon térképe” felett sóvárog az emigráns hazafi. A fiatal Kossuth képe alatt Kazinczy Ferenc versét olvashatjuk: „Közel hozzád, távol tőled, / Gondolatom csak felőled.”⁴

Elemzésünk kútfőjéül több szempontból is érdemes e vicclapokat választani. Egyrészt az élclapok a korszak újszerű olvasmányai voltak, amelyek immár heti rendszerességgel láttak napvilágot, és képeket is tartalmaztak. Másrészt az osztrák-német hatóságok által éberrel felügyelt időszakban a karikatúrákon el lehetett bújtatni üzeneteket az olvasók és az olvasni nem tudó szemlélők számára.

Az elemzés megkezdése előtt meg kell határozni, mit tekintünk karikatúrának. Karikatúrán alapvetően olyan művészi ábrázolásokat érthetünk, amelyekben a művész a természetes harmóniát, a részek egyensúlyát szüntette meg, egy másik részletet pedig tudatosan eltúlozva jelenített meg. A karikatúra szó az olasz *caricare* igéből származik, amelynek jelentése „megterhelni”.⁵ Jellemzője, hogy szimbólumai egyszerűbbek, meggyőzőbbek az olvasóközönség számára, mint bármilyen irodalmi vagy tudományos igényű művei (Fuchs & Kraemer, 1901). A karikatúra fogalmát

1 Az idézeteket eredeti helyesírással és kiemelésekkel közöljük.

2 A téma történeti feldolgozását lásd például Lukács (1962), Csorba (2008), Pete (2013). A legnagyobb várakozás, a forradalmi hangulat leginkább 1861 tavaszát jellemezte (Pete, 2008).

3 Nemcsak a képek, de a lapok népszerűségéről is árulkodik Vajda János 1862-ben született bírálata a magyar művelődés és az olvasási szokások színvonaláról: „Hiszen kell-e egyéb bizonyíték művelődési irányunk megjelölésére s hajlamaink jellemzésére, mint hogy a »Figyelőnek« ma is 400, a »Budapesti Szemlének« tán szintén annyi; míg ellenben a bohóc lapoknak együttvéve tízezernyi az előfizetőjük?” Vajda megjegyzi még, hogy a magyar közönség „mohósággal” fogad minden élclapot, kalendáriumot vagy adomás könyvet, „melynek borítékiján egy-egy röhögő pofa és minél bolondabb cím az ellenállhatatlan hívó madár!” (Vajda, 1954: 72–73).

4 Az Üstökös, 1861. január 5. 5., Az Üstökös idézete Kazinczy Csemegékre című költeményének 8. verse (Abafi, 1879).

5 A kortársak a karikatúra szóra szinonimaként használták a gúnyrajz és a torzrajz szót is.

tágabb értelemben használjuk, s nem csupán a portrékat értjük rajta, hanem a társadalmi és a politikai eseményekről szóló humoros, gúnyos rajzokat is (Langemeyer, 1984). A gúnyrajzok esetében felmerülhet a kérdés, hogy az alkotó személye mennyiben befolyásolta a készülő képet. A korszak művészei megrendelésre, akár különböző pártokhoz köthető lapoknak is készítettek illusztrációkat, gyakran a szerkesztő pontos utasításai, leírásai vagy vázlatai alapján, így személyiségük, művészi készségeik és tudásuk hatást gyakorolt a rajzokra, de ezt – tartalmi szempontból – nem tekinthetjük a karikatúrák meghatározó elemének.

Korpuszunkat vizsgálva nem eseménytörténeti, hanem információtörténeti szempontból a következő kérdésekre keressük a választ: milyen elemek kerültek át a magyar élclapokba a kortárs híradásokból? Mely szereplők bukkantak fel az ábrázolásokon, és kik nem? A szigorú sajtóellenőrzés ellenére sikerült-e függetlenségi szemléletű, Habsburg-ellenes képeket publikálni Magyarországon? Az itáliai eseményeket a kortársak napról napra követhették a politikai napilapokból, mivel a szerkesztők a külföldi híreket szinte cenzúra nélkül jelentethették meg (Szabad, 1967). De ezen információk áramlásának nehézségeit sem hallgathatjuk el: a politikai napilapok munkatársai értesüléseiket hírügynökségektől vagy külföldi lapokból szerezhették, csak ritka esetben tudósítóktól, ami magában rejtette a lassabb és pontatlanabb közvetítés veszélyét (Buzinkay, 2008).

Ha az élclapokban publikált képeket megjelenési sorrendjükben elemeznénk, a napilapokhoz hasonlóan az olasz egység felé vezető út rajzolódna ki előttünk – európai nagyhatalmi kontextusba ágyazva. Az élclapokban eltérő időpontban bukkant fel először az itáliai egység kérdése. Az Üstökösben 1860. augusztus 18-án látott napvilágot az első kép, míg a Bolond Miskában 1860. június 10-én. Nem csupán korábban ábrázolta Tóth lapja, de hosszabb ideig is foglalkozott a témával, egészen 1861. november 17-éig, míg Jókaié csak 1861. április 27-éig. Ennek ellenére 1861-ben Az Üstökösben jelent meg több karikatúra (szám szerint 13), míg a Bolond Miskába 10 képet rajzoltak, 1860-ban azonban a Bolond Miskában népszerűbb a kérdéskör (16), s Az Üstökösben kevésbé (7).

Mindkét élclapban az olasz állam létrehozásának főszereplői a karikatúrákon Giuseppe Garibaldi, II. Viktor Emánuel szárd-piemonti uralkodó, akit 1861-ben olasz királlyá is koronáztak, valamint III. Napóleon francia császár. Viktor Emánuel nem ütköztek hőseként jelent meg, hanem politikai-területi kérdések ábrázolása során, míg a területek elosztása kapcsán a későbbi olasz uralkodón kívül – a történeti eseményeket hűen tükrözve – a gúnyrajzokon is III. Napóleon kapott kulcsszerepet.

A formálódó Olaszország – területi változások a karikatúrák tükrében

Az egységes Olaszország megteremtése szempontjából a területek megszerzését, egyesítését tekintették nyilvánvalóan a legfontosabb feladatnak, így e folyamatról több kép is született. Ezek egy részén a magyar alkotók a szárd-piemonti országrészek (Nizza és Savoya) elvesztését figurázták ki. Az egyik ilyen karikatúrán a büszke és mosolygós III. Napóleon két hölgy társaságában látható, aki Franciaország területi gyarapodását: Savoyát és Nizzát testesíti meg; a még komor tekintetű piemonti uralkodó mellé azonban csupán egy szépség került, „Emilia”, azaz Emilia-Romagna tartomány megszemélyesítője.⁶ III. Napóleon gögös megjelenítése talán figyelmezteti a francia császár segítségével reménykedő magyar olvasóközönséget, hogy a vele való kapcsolatnak nemcsak pozitív következménye lehet.⁷ A kép közepén egy – az öltözete alapján – vélhetően magyar figura áll, aki a háttérben álló, fátylat viselő fiatal nő felé mutat a következőket énekelve: „Hej huj nem bánom, / Nekem is lesz virágom, / Hej, huj, leszakasztom a nyáron.” A szereplő bizalmát sugallja az ének, hogy még a nyár folyamán változások következhetnek be Magyarországon is. Magyarországhoz és Ausztriához köthető az a kép, amelyen Viktor Emánuel az osztrák pénzügyminiszterrel, Ignaz von Plenerrel együtt tűnt fel, akinek a kabátján a „Status-adósság”, azaz államadósság felirat olvasható.⁸ A piemonti uralkodó megszólítja Pleneret, s felajánl neki egy teli erszényt szeretőjéért cserébe,

⁶ *Bolond Miska*, 1860. június 10., 8.

⁷ A szakirodalom szerint a császárt és kapcsolatainak alakulását élénk érdeklődéssel figyelte a magyar olvasóközönség, feltehetően azért, mert segítségét remélte, mivel a császár mindig igyekezett „az európai nemzeti törekvések bajnokaként [...] föllépni” (Duby, 2007: 94). Szabad György más kontextusban említette III. Napóleon kortárs magyar megítélését, amikor kifejtette, hogy Viktor Emánuelról sem reméltek sokat a magyarok, mivel ő „Napóleon befolyása alatt választott” uralkodó volt (Szabad, 1967: 307).

⁸ *Az Üstökös*, 1861. február 23., 61.

akinek a ruháján az egyik osztrák-német tartomány nevét, Velencét olvashatjuk, amelyet a rajz publikálásáig még nem sikerült Itáliához csatolni. Továbbá a korszak politikai vitáinak egyikét képezte az osztrák államadósság nagy mértéke, így a gúnyrajz egyszerre villantotta fel az Osztrák Császárság külső és belső problémáit. Nőalakot láthatunk még Viktor Emánuel oldalán, amikor az Olaszországot megszemélyesítő lány párjául választja őt, s ruháján itáliai területek nevei olvashatók (lásd az 1. képet).⁹ Az alkotó az itáliai forradalomsorozatot követően önkéntesen csatlakozott régiókat (Modena, Toscana, Szicília) írta az öltözékére, megrajzolva a későbbi Olaszország kontúrtérképét is. Fejdíszének szalagjára pedig már az „Olaszország” felirat került.

1. kép

A Franciaországhoz csatolt területek – a fentiekén kívül – még két karikatúrán bukkantak fel, de már nem hölgyek ábrázolásával. Az egyik torzrajzon a francia császár jó étvágyának lehetünk tanúi, amint vajjas kenyér formájában fogyasztja el Nizzát és Savoyát. A képsorozat következő darabjának főszereplője Viktor Emánuel, aki Rómát „el fogja fogyasztani”, míg az utolsó képkocka már Magyarországot láttatja óriási zsíros, szalonnás golyóként, amely mellett riadt osztrák-német politikusok állnak, akiknek a „gombóc a torkán fog akadni” (lásd a 2. képet).¹⁰ A karikatúra-sorozat 1861 szeptemberében készült, miután Ferenc József feloszlatta a magyar országgyűlést, s így a politikai megoldások ismét egyre kevésbé tűnhettek lehetségesnek.¹¹

⁹ Bolond Miska, 1860. szeptember 16., 64.

¹⁰ Bolond Miska, 1861. szeptember 8., 144.

¹¹ Az első kép, amelyen Lord Palmerston Írországot „fogyasztja el”, nem tartozik vizsgált témánkhoz.

2. kép

A Bolond Miska rajzolója egy hónappal későbbi számában is élt a vajaskenyér-hasonlattal, de ezen II. Viktor Emánuel tartja a vajás kenyert, amelyvel át akar ugrani egy kerítésen, míg III. Napóleon – segítségért cserébe – a nála lévő kenyérszeletet kérné. Az ételre egy másik szárd-piemonti terület, „Szardínia” neve került.¹² Ez a kép üzenheti azt is, hogy a császár pártfogásának magas ára lehet, de sugallhatja azt is, hogy a magyar közvélemény szerint Franciaország túlzott vagy érdemtelen területi gyarapodása következett be.¹³ Területi növekedését további szimbólumokon keresztül is ábrázolták a rajzoló. Egy gúnyrajzon III. Napóleon és Viktor Emánuel közösen gombolyítja a fonalat, amelyből az egységes Olaszország készül majd el, s a háttérben egy katonaportré látható, de fej nélkül és karddal, az Ezek egyenruhájában, így Garibaldit is odaképzeltelhetjük.¹⁴ A másik rajzon kártyáznak a koronás fők,¹⁵ s már megpillanthatunk

¹² *Bolond Miska*, 1861. október 13., 164.

¹³ A kortársak nehezményezték, hogy III. Napóleon és Ferenc József – a véres solferinói csatát követően – a szárd-piemonti fél nélkül írták alá a villafrancai fegyverszünetet, amely szerint az Osztrák Császárság csupán Lombardiáról mondott le, amelyet a francia császár – Camillo Cavourral kötött 1858-as titkos megállapodásának megfelelően – szárd-piemonti területekért cserébe átengedett II. Viktor Emánuelnek (Vértessy, 1878).

¹⁴ *Az Ústökös*, 1861. február 2., 45.

¹⁵ *Az Ústökös*, 1861. január 5., 4.

egy harmadik szereplőt is: II. Bourbon Ferencet, Két Szicília Királyságának uralkodóját, aki a Bourbon-területeket és Rómát ábrázoló lapokat tart a kezében. A rajzoló szemléltette az 1861. január elején még az olaszokra váró feladatokat s az ebben érintett szereplőket, kivéve a pápát, aki azonban a később született ábrázolásokon sem tűnt fel, annak ellenére, hogy hangot adott nézeteinek az olasz egység ellen, s Viktor Emánuelt kiközösítette (Menzel, é. n.).

Európa térképének átalakulására, területi változásokra világít rá az a kép is, amelyen a francia császár este gyertyát gyújt, s a gyertyatartón az „Olaszország” felirat olvasható,¹⁶ illetve Napóleon egy étteremben már elfogyasztotta az „olasz salátát”, s ezt követően a pincértől a rajnait rendeli meg.¹⁷ E karikatúra – azon túl, hogy rögzítette a kortárs véleményt, amely szerint az olasz egységgel kapcsolatos francia szerepvállalást befejezettnek tekintheti a császár, – felvillantja a francia külpolitika egyik fő törekvését is, mégpedig a természetes határok megteremtésének elvét, amelyhez az a cél kapcsolódott, hogy a Rajnától keletre fekvő német területeket az országhoz csatolják. III. Napóleon az olasz egység levezenylőjeként jelenik meg azon a rajzon, amelyen ő a karmester, Garibaldi és II. Viktor Emanuel a zenészek, egy nápolyi katona pedig az ő zenéjükre táncol (lásd a 3. képet).¹⁸ Napóleon kottájának címe („Finale”) ismét azt mutatja, hogy ő 1860-ban elégedett az olasz egység addigi előrehaladásával, s nem szándékozik többet tenni, mert a Camillo Cavour szárd-piemonti miniszterelnökkel kötött 1858-as eredeti megállapodásukon már így is túlhaladtak az események. Ezek a rajzok a magyar reményeket is megkérdőjelezheték: ha nem folytatódnak az olasz egységért vívott harcok, az újabb magyar függetlenségi háború is elmaradhat. Az újabb magyar forradalom reménye 1861-ben is tovább élt, annak ellenére, hogy az emigrációban élő magyar politikusok figyelmeztettek: nem várható az itáliai háború kiszélesedése, sőt, Klapka György tárgyalásait követően az emigráció fegyverszállítási kísérlete is sikertelen volt, mivel Alexandru Ion Cuza román fejedelem lefoglaltatta a fejedelemségek területén keresztül szállított fegyvereket (Borsi-Kálmán, 1984). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kortársak reményei az olasz segítséggel kapcsolatban nem voltak teljesen alaptalanok. Elég, ha csak az emigráció és Cavour tárgyalásaira gondolunk e fegyverszállítmányon kívül. Továbbá az olasz rendőrség lefoglalt olyan iratokat, amelyekben Garibaldi Tirol lerohanását vagy Görögország megsegítését, illetve a Dalmáciában való partraszállást tervezte, így tevőleges segítséget a magyar függetlenség kivívásáért, egy Szerbián keresztüli támadás keretei között (Farkas, 2011a, Csorba, 2001).

3. kép

„Két úgáry legyen begetű,
Csak magam járom egyetű.”

16 *Bolond Miska*, 1860. augusztus 19., 48.

17 *Bolond Miska*, 1860. július 8., 24.

18 *Bolond Miska*, 1860. december 2., 108.

Már nem a francia császár, hanem Viktor Emánuel a főszereplője annak a rajznak, amelyen egy frakkban ábrázolt figura sisakja füstölög, s koronáját keresi. Megszólítja Viktor Emánuel, nem tudná-e megmondani, hogy hol találja azt. A koronát a király kezében rejtette el a háta mögött, s a képsorozat következő rajzán már a fején láthatjuk, sőt nyitott szekrényében, amelyet éberem őriz, már több korona és koronázási jelvény is helyet kapott, amely szimbolizálja Itália egységesítésének előrehaladott folyamatát, az Olaszországhoz csatlakozott hercegségeket. A rajzon feltűnik egy másik alak is: Napóleon Jérôme herceg érkezik meg – koldusként – Viktor Emánuel elé, aki ugyancsak egy koronát keres, s érdeklődik, meg tudná-e mondani, hogy az hol lesz. A francia tervek szerint ugyanis Napóleon herceg, III. Napóleon unokaöccse lett volna Közép-Itália királya a francia katonai segítségért cserébe, aki – a rokoni kötelékeket erősítendő – már korábban feleségül vette Viktor Emánuel lányát, Clotidot. A császár terveit azonban Cavour ellehetetlenítette, mivel az olasz területek – a helyi forradalmakat követően – Piemonthoz csatlakoztak, így nem kerülhetett sor a francia elképzelések szerinti olasz egység létrejöttére (Paléologue, 1928; lásd a 4. képet).¹⁹ Az ehhez hasonló képeken, amelyeken csak Viktor Emánuel látható, de a francia császár nem, az olasz uralkodót magabiztosabb vonások jellemzik, mint akkor, amikor III. Napóleon is feltűnik.

4. kép

¹⁹ Ezúton köszönöm Csorba László segítségét a karikatúra üzenetének megfejtéséhez. Az *Üstökös*, 1861. április 20., 125.

Hadi események és hősök, Giuseppe Garibaldi

Garibaldi itáliai tevékenysége – érthető módon – felkeltette a magyar olvasóközönség érdeklődését, egyrészt a seregeiben harcoló magyarok miatt, másrészt a magyar függetlenség kivívásához nyújtandó olasz katonai segítség reményében.²⁰ Természetesen ő az, akit leginkább valamely katonai akció közben ábrázoltak, amire példaként említhetjük, amikor az Ezrek vezetőjét 1860 telén Capreran láthatjuk krumpli-betakarítás közben.²¹ Garibaldi ezen a szigeten készítette elő 1861. évi támadását, s innen indította. A rajzon azonban nem krumplikat láthatunk, hanem ágyúgolyókat és ki a földből a hadvezér. Emberei ágyúgolyókat – egyebek között – egy olyan zsákba is pakoltak, amelyre a „Türrnek” felirat került, s a képen felbukkant egy Lengyelországot megszemélyesítő alak is, akinek függetlenségi törekvéseivel a magyar kortársak szolidárisak voltak.²² A lengyel figura is kért a „krumpliból”, de Garibaldi válasza szerint még egy évet várnia kell arra, hogy neki is jusson a „termésből”. Magyarország és Garibaldi viszonyát örökítette meg az a kép is, amelyen Magyarországot egy hölgy személyesíti meg, aki énekelve fordul Garibaldi felé: „Ne nézz rám, ne neved / Mert megtudják, hogy szeretsz.”²³

A Két Szicília Királysága szárazföldi területének elfoglalását mint jövőbeli célt két rajz is illusztrálta: az egyik Nápolyt egy hölgy testesíti meg, a másik esetben pedig egy Bourbon-katona lábáról húzza le Garibaldi a csizmáját, amely a Két Szicília Királysága szárazföldi területének kontúrját formázza meg, s Garibaldi az addigra már elfoglalt Szicília szigetén áll.²⁴ Ugyancsak a jövőbeli katonai célpontok, akciók tervezését „dokumentálja” az a kép, amelyen Garibaldi egy tűzhely előtt ül, s a tűzhelyen négy cserépedényben „főz”. Az első kettőn a Róma és a Velence feliratokat olvashatjuk, azaz az olasz egység még hiányzó, kulcsfontosságú területeit, amelyek közül az egyik a Habsburg Birodalom tartománya, a másikat pedig francia seregek őrizték.²⁵ A másik két fazékra került szöveg már csak közvetetten kapcsolódik az olasz kérdéshez: Hungaria és Moldva. Ez utóbbi a Cuza által vezetett forradalomra utal, illetve az 1860 decemberében egyesített román fejedelemségekre. De tudjuk: Cuza sikere nem volt teljes, mert a fejedelemségek egysége – az eredeti megállapodás szerint – csak élete végéig maradhatott érvényben. Magyarország megjelenítése egyértelmű célzás arra, hogy Magyarországon is harcokra számítottak a kortársak a közeljövőben. A Dunai Fejedelemségeket, az itáliai területeket és Magyarországot az is összekötötte, hogy 1860 őszén a magyar emigráció Cuzának küldött emlékiratban hangsúlyozta az Ausztria elleni összefogás fontosságát, Piemont pedig fegyverszállítmányt küldött Galac felé a magyarországi céljaihoz (Farkas, 2011b). Konyhai munkálatokat láthatunk egy másik alkotáson is, amelyen a francia császár kevergeti az „olasz gesztenyét”, a vörösingesek vezére kikaparja azt, s az olasz király elteszi.²⁶ A gúnyrajz igyekezett ábrázolni a katonai-politikai szerepek vélt megoszlását s a szereplők hazai népszerűségét: Garibaldi, a tettek embere hajtja végre – Napóleon asszisztálása mellett – a legveszélyesebb feladatot.

Találhatunk a lapokban olyan ábrázolásokat is, amelyekben Garibaldi csak stilizáltan jelenik meg, de egyértelmű, hogy őt láthatjuk. Ilyen kép az, amelyen a hadvezér sziluettként katonái fölött tűnik fel Genovában, amikor elérkezett a kikelet. A rajzot patetikussá a gyülekező, éljenző katonák és a virágok teszik, Garibaldi pedig – egy csodás égi jelenséget idézően – fénnel árasztja el az egész mezőt.²⁷ Ez az idilli hangulatú alkotás az 1860. május 5-ei genovai gyülekezőt

20 Garibaldi tevékenysége lenyűgözte a magyar közvélemény nagyobb részét, számos tüntetés, megmozdulás alkalmával éltették, ünnepelték (Szabad, 1967). A hatóságok igyekeztek az eseményeket a felügyeletük alatt tartani, így a Garibaldiról szóló röpiratokat, illetve képi ábrázolásokat az 1860-as évek elején többször is lefoglalták, de betiltásukra már nem került sor. (Erről tanúskodik például Worafka pesti rendőrigazgató jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. ápr. 5. feljegyzés, Buda, 1861. ápr. 17. MNL OL D 212 5. kútfő 2. sz. Az adatokat ezúton köszönöm Deák Ágnesnek.) Garibaldi eredményei két ellentétes előjelű folyamatot generáltak Magyarországon: egyrészt radikalizálták a forradalomváró rétegeket, másrészt a politikai elitet – amelynek jó része nem támogatta volna fegyveres konfliktus kirobbanását – az uralkodóval való megbékélésre sarkallták. Az olasz sikerekről szóló hírek azonban ahhoz is hozzájárultak, hogy a megyék 1860-ban nem fogadták el az októberi diplomát (Pete, 2008).

21 *Bolond Miska*, 1860. december 9., 112.

22 Nemcsak Türr István neve bukkant fel, hanem egyéb utalásokat is tettek az olasz-magyar kapcsolatokra, s arra, hogy a kortársak segítséget vártak az olaszoktól. Olyan karikatúrákat is láthatunk, amelyek a magyarok segítségét emelték ki. Egy rajzsorozat szerint a magyarok az olasz táborba bort küldtek (Az *Ústökös*, 1860. május 19., 19), de megpillanthatunk egy Gaeta erődítménye felé tartó magyar legényt is (*Bolond Miska*, 1860. október 7., 76), aki arra készül, hogy önkéntesnek álljon.

23 Az *Ústökös*, 1861. február 9., 44.

24 Az *Ústökös*, 1860. október 6., 45, *Bolond Miska*, 1860. szeptember 9., 60.

25 Az *Ústökös*, 1861. február 2., 37.

26 *Bolond Miska*, 1861. március 31., 52.

27 *Bolond Miska*, 1861. április 7., 56.

elevenítette fel 1861 hideg, fagyos időszakában, jelezve, hogy a szabadságszerető népek – így a magyarok is – már várják az újabb tavasz érkezését. Egy másik rajzon egy Garibaldi-szerű alakot láthatunk, akit Signore Scaramuccionak hívnak, ami lefordítva „Csatározó Urat” jelent,²⁸ egy olasz hajó elején pedig egy, az ellenséges erőket szállító hajó felé harapdáló tengeri kígyót, s az állat fején Garibaldi arcvonásait fedezhetjük fel.²⁹

Hadi eseményekhez olyan rajzok is köthetők, amelyekben nem tűnt fel az Ezrek vezetője, s ezek mindegyike Gaeta ostromához kapcsolódik. Az erődítmény elfoglalása nem sokkal a karikatúra megjelenése után már sikeres volt, s a képen mindkét uralkodó a harcokat figyeli, a leendő olasz király az erődítmény egyik oldaláról, míg III. Napóleon a másiktól. Mindketten olyan újságot tartanak a kezükben II. Ferenc – a Gaetába menekült nápolyi uralkodó – felé, amelyen a „Pass” felirat olvasható.³⁰ A rajz sugallja a védelem várható sikertelenségét, mivel az erődöt védő katona kezét feltéve, jajveszékelve menekül, s nem túl hősiesszínben tűnik fel. A másik gúnyrajzon, amely Gaeta ostromáról szól, a rajzoló a rodoszi kolosszushoz tette hasonlóná a Bourbon-monarchiát képviselő katonát, akinek egyik lába Gaeta, másik pedig Messina várához erősítve látható egy egérfogószerű eszközzel. A tehetetlen óriásnak innen szabadulnia lehetetlen lenne, de lábai alatt az olasz hajók be tudnak hajózni, s folytathatják tevékenységüket.³¹ A katonafigura két lába a Két Szicília Királyságának két fontos városa mellett látható, amelyet akkorra, amikor a karikatúrát Az Üstökösben publikáltak, az olaszok már elfoglaltak. Napóleon is felbukkant Gaetában, amikor egy másik torzrajzon „Barbier de Tinan” feliratú esernyővel sétált a gaetai „bombaesőben”.³²

Végül egy Habsburg-haditerv paródiájának is szemtanúi lehetünk, amely szerint a Habsburg erők verkliseket állítanak fel az északi határ mentén, ami – ha az olaszok tényleg muzikális beállítottságúak –, biztosan elveszi a kedvüket attól, hogy még egyszer az északi, Habsburg-tartományok megszerzésére törekedjenek.³³ A karikatúra nemcsak a Birodalom nehéz külpolitikai helyzetén gúnyolódik, mivel a leírtaknál jobb haditervet már nem tudnak kitalálni, hanem megjelenik rajta egy még a romantikát megelőzően kialakult sztereotípiát az olaszokról (a muzikalitás) (Müns, 2007).

Olaszország Európa térképén

Az olasz egység megrajzolásokor megkerülhetetlen témának tűnt – már csak azért is, mert a magyar célok is erőteljesen befolyásolta – az európai nagyhatalmi politika erőviszonyainak bemutatása, forrásainkban természetesen a magyar lapszerkesztők szemüvegén keresztül. Az egyik erről szóló alkotás azt mutatja be, miként viszonyultak az európai nagyhatalmak az olasz hadműveletekhez: a rajzon azt láthatjuk, hogy Orosz- és Poroszország miként „tiltakozott” a Nápolyba való bevonulás ellen, amikor egy porosz alak egy táblára a következő feliratot festette: „A pipázás és a sebes hajtás tiltatik.”³⁴ A karikatúra azt igyekezett megörökíteni, hogy az olasz egység ügyét vagy támogatták, vagy nem akadályozták az európai nagyhatalmak. A rajz kifejezheti azt a reményt is, hogy talán egy elkövetkező háború esetén a magyar forradalmat sem vernék le ismét idegen hatalmak, amelyek közül – már csak az 1848–1849-es tapasztalatok következtében is – a kortársak a legveszélyesebbnek Oroszországot ítélték. Az Oroszországot megtestesítő figura még egyszer bukkant fel hasonló kontextusban a rajzokon. Ekkor Napóleon – zsebében a „Savoya” és „Nizza” feliratú papírtekerccsel – az „Orient” törülközőt nyújtja Ivánnak, ő pedig „az egész olaszországi dolgokban” mossa kezeit.³⁵

Napóleon európai politikai jelentőségére világít rá az a gúnyrajz, amely Az Üstökös karácsonyi számában jelent meg 1860-ban. A francia császár engedélyezi, hogy a különböző országokat, nemzeteket megszemélyesítő gyerekek egy feldíszített fenyőfáról ajándékokat, díszeket szedjenek le. Az olaszokat Viktor Emánuel testesíti meg, aki négy koronát már megkapott, de még ágaskodik egy süvegért is, azt azonban már nem éri el, s Napóleon nem is engedi meg neki, hogy levegye a fáról. A karikatúra egyértelmű utalás a Pápai Államra, amelyet 1860-ban még nem sikerült a formálódó olasz

28 *Az Üstökös*, 1860. szeptember 1., 5.

29 *Az Üstökös*, 1860. szeptember 8., 13.

30 *Az Üstökös*, 1861. február 9., 5.

31 *Bolond Miska*, 1860. október 21., 84, *Az Üstökös*, 1861. február 16., 53.

32 Pierre Theodore Marie Le Barbier de Tinan (1797–1864) francia katonacsászár szülötte, dandártábornok. *Az Üstökös*, 1861. január 19., 21.

33 *Az Üstökös*, 1861. április 6., 109.

34 *Az Üstökös*, 1860. október 27., 69.

35 *Bolond Miska*, 1860. december 30., 124.

államhoz csatolni, illetve arra is, hogy ez a lépés már francia érdekeket is sértene. A karácsonyfa körül állnak azonban másik – nem független, illetve eltérő mértékű autonómiát élvező – nemzeteket szimbolizáló alakok is, lengyelek, románok, szerbek és montenegróiak, akik új „játékokat”, azaz puskákat, szablyákat, ágyúkat és gályákat kapnak (lásd az 5. képet).³⁶ Ezek az ajándékok mind arra engednek következtetni, hogy a magyar olvasóközönség az 1860. évi előkészületek és tapasztalatok alapján 1861-ben ezekben az országokban tarthatta lehetségesnek fegyveres konfliktus vagy forradalom kirobbanását, amelyek mind a magyar célok elérését szolgálhatták volna. Napóleon meghatározónak ítélt szerepét mutatja az a rajz is, amelyen „Uj Orpheus”-ként furulyázik, s – egyebek között – egy medve, azaz Oroszország és egy kétféjű sas, Ausztria táncol a császár zenéjére, sőt az angol unikornis is úgy mozog, ahogy ő füttyül.³⁷

5. kép

Két olyan torzrajzot találhatunk, amelyen Napóleon egy-egy olyan hölgy társaságában jelenik meg, aki azonban már nem egyes nemzeteket, hanem magát Európát szimbolizálja. Az egyikben, amelyen Európát kötés közben ábrázolta az alkotó, megszólítja őt a francia uralkodó, s közli vele, hogy hagyja abba a munkáját, mert azok a régi kapcsolatok (a „Szent Szövetség”) már nem érnek semmit. A császár utal azokra az új, az európai hatalmi viszonyokat átrendező szövetségekre is, amelyeket ő hozott létre, s zsebében ismét láthatjuk „Savoyát” egy papírtekercsre írva.³⁸ A másik képen az Európa által felkínált almák, azaz szövetségesek közül válogathat Napóleon.³⁹ A rajzok tanúsága szerint a francia császár igyekezett megtörni, átalakítani azt a hatalmi rendszert, amelyet 1815-ben Bécsben hoztak létre, ezért lépett szövetségre Angliával, de Itáliának is döntő szerepet szánt új rendszerében, amelynek célja a Földközi-tenger „francia tóvá” alakítása volt (Duby, 2007: 90–96).

További két rajzot láthatunk, amelyen Napóleon az európai politika irányítójaként kapott teret, amivel egy időben a Habsburgokat szimbolizáló alak kiesik a vezetők közösségéből.⁴⁰ Az egyik esetben egy lovaskocsiról ér földet egy osztrák-német figura, s a lovaskocsiba már csak kapaszkodik a török szultán, rajta pedig az orosz cárt, II. Sándort,

36 Az *Ústökös*, 1860. december 22., 130.

37 *Bolond Miska*, 1861. február 17., 28.

38 *Bolond Miska*, 1860. július 1., 20.

39 *Bolond Miska*, 1860. október 7., 76. A gyümölcsökre került feliratok már nem olvashatók, az egyikben talán „Mazzini” áll.

40 Kutatásaink alapján megállapíthatjuk, hogy a nagyhatalmi szövetségek vagy az államok szimbolizálása a lovas kocsival hosszú tradíciókkal rendelkezik az európai karikatúrákon, s a későbbiekben, a 20. században is megfigyelhető.

Lord Palmerstont, Viktor Emánuel és Otto von Bismarckot láthatjuk, a kocsis pedig maga Napóleon.⁴¹ A másik kép mondanivalója hasonló, csupán jelképeiben tér el az előzőtől: Napóleon biztatására és megfigyelése mellett Garibaldi és Viktor Emánuel egy hintát löknek, amelyről a Habsburgok leestek a földre, a szultánnak is lehullott a turbánja, de ő még fent tudott maradni a játékon.⁴² Mindkét karikatúra a Habsburg-vereségek után megnehezedett és elszigeteltté vált külpolitikai helyzetet, illetve a török szultán egyre ingatagabb európai pozícióját tette a humor céltáblájává. Mindkét hatalmi befolyását folyamatosan elvesztő uralkodót a kis nemzetek elnyomójaként tartották számon a kortársak, így vélt hatalomvesztésük szimbolikus jelentőségű. Napóleon – az említett jelenetekon kívül – társasjátékot és főzést is irányít, mindkétszer azonos szereplőkkel, mint a fentebbi rajzokon, csupán azzal az eltéréssel, hogy ezeken a képeken a Habsburgok már nem láthatók, ők már nem vesznek részt az európai politikát alakító társasjátékban vagy az Európa térképének árajzolására törekvő konyhai műveletben.⁴³

Napóleont további hétköznapi karakterek bőrébe bújtatták az alkotók: pap, aki a római kérdés megoldásáról tündöködik,⁴⁴ író, aki politikai füzeteket vezet, s benne Itáliáról ír,⁴⁵ vagy biliárdjátékos, aki a Viktor Emánuel nevével ellátott golyóval meglökni készül a „Cavour” és a „Garibaldi” feliratúakat,⁴⁶ illetve tanár, aki – visszakanyarodva az elsőként említett témánkhoz, a területi változásokhoz – a következőket mondja tanítványának: „...az aritmetika igen fontos tudomány; ha például Piemont sokszorozódik, akkor Savoyát és Nizzát ki kell belőle vonni, a többi kvantitásokat pedig elosztani.”⁴⁷ Napóleon úszómesterként is feltűnt, aki a következő szavakkal engedi el Viktor Emánuel kötelét a vízben: „Kedves Viktor ur, ön már elég ügyes, én önt ezennel szabaduszóvá teszem. Ha kifárad, vagy nagyon erős hullámok jönnek, eme hólyagokat is sikerrel használhatja.” A „hólyagokra” Garibaldi és Cavour neve került. A rajz nem csupán Napóleonnak az olasz egységgel kapcsolatban támogató attitűdjét jelenítette meg, hanem azt is, hogy nem teljesen az ő elképzelései szerint haladt az új államalakulat létrehozása (lásd a 6. képet).⁴⁸

6. kép

41 *Bolond Miska*, 1860. október 14., 80.

42 *Bolond Miska*, 1861. március 24., 48.

43 *Bolond Miska*, 1860. november 14., 95, *Az Űstökös*, 1860. október 20., 61.

44 *Bolond Miska*, 1861. november 17., 184.

45 *Bolond Miska*, 1861. március 3., 36.

46 *Bolond Miska*, 1860. szeptember 2., 56.

47 *Bolond Miska*, 1860. szeptember 30., 72.

48 *Bolond Miska*, 1860. szeptember 30., 72.

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Jókai lapja – a szerkesztő óvatossága következtében – mérsékeltebb lelkesedést mutatott Garibaldi és a tervezett magyar forradalom iránt, s a magyar országgyűlés összehívását követően már alig publikált képeket e témáról. A Bolond Miska erőteljesebben fejezte ki szimpátiáját, várakozásait, alkotói direktebb módon kötötték össze a várt magyar forradalmat és az itáliai eseményeket, mint ahogy a területi kérdésekről is gyakrabban nyilvánították ki álláspontjukat, s többször fejtették ki azt is, hogy véleményük szerint a francia császár nem a legmegbízhatóbb partner. A nemzetközi politikai keretek közé jobban beillesztette a Bolond Miska rajzolója az itáliai eseményeket, többször reflektált a külpolitikai tényezőkre s a nagyhatalmi struktúra változására is. Ennek következtében Napóleon is gyakrabban kapott teret a Bolond Miska képein, mint ahogy a személyéhez szorosan kapcsolódó tematika, a területi veszteségek (Savoya és Nizza) és a formálódó ország területének gyarapodása is. A hadszínterek történései, illetve maga Garibaldi is – Jókai lapjában azonban többször csak szimbólumokon keresztül, nem olyan közvetlenül – hozzávetőlegesen azonos gyakorisággal szerepeltek.

A rajzok alapján feltűnő, hogy az olasz egység megvalósításának egyik meghatározó alakja, Camillo Cavour nem jelent meg azokon,⁴⁹ jellegzetes vonásai ellenére sem látható a gúnyrajzokon, s tárgyakon is csak kétszer került elő a neve: a fent említett hólyagon és billiárdgolyón.

Láthattuk, hogy a karikaturisták és olvasóik a politikai vezetőkről kevésbé vettek tudomást, mint azokról a katonákról vagy államférfiakról, akiktől saját céljaik eléréséhez segítséget reméltek. Megfigyelhettük, hogy Giuseppe Garibaldi kultusza a karikatúrák alapján is – s nem csupán a számos incidens, betiltott versről, röpiratról szóló információink szerint – élénken élt a kortárs magyar köztudatban. Azt is leszögezhetjük azonban, hogy az olasz egység létrejöttének megjelenítése során a magyar alkotók igyekeztek megragadni a lehetőséget arra, hogy az ország, illetve az Osztrák Császárság kül- és belpolitikai helyzetéről is véleményt formáljanak. Az Üstökös karikaturistái konkrétan utaltak az Osztrák Császárság pénzügyi nehézségeire és háborús vereségére, míg a Bolond Miskáéi a Birodalom válságát inkább a nemzetközi politikai porondon betöltött szerepének csökkenésén keresztül szemléltették. A Garibaldiról és az olasz királyság megalakulásának folyamatáról és a Habsburg Birodalom megingott nagyhatalmi státusáról szóló karikatúrák a magyar olvasó számára bátorítóan hathattak, a reményt és várakozást segíthettek éberben tartani. Az olvasók figyelemmel kísérhették egy új állam létrejöttét, amely a Habsburg Birodalomhoz tartozó területekhez is hozzájutott, ami bizakodással tölthette el a szemlélőt a magyar függetlenség kivívása tekintetében.

Felhasznált irodalom

Abafi Lajos (1879): *Kazinczy Ferenc munkái*. 1. köt. Budapest: Aigner Lajos.

Buzinkay Géza (2008): *Magyar hírlaptörténet, 1848–1918*. Budapest: Corvina.

Borsi-Kálmán Béla (1984): *Együtt vagy külön utakon: a Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez*. Budapest: Magvető.

Csorba László (2001): Kossuth egy újabb szabadságharc feltételeiről az 1860-as évek első felében. In: Döbör András & Jancsák Csaba (szerk.): *Professoribus salutem. Találkozások neves történészekkel*. Szeged: Belvedere.

Csorba László (2008): *Garibaldi élete és kora*. Budapest: Kossuth.

Duby, Georges (2007): *Franciaország története*. 2. köt. Budapest: Osiris.

Farkas Katalin (2011a): Az olasz vezetés és a magyar emigráció kapcsolatrendszerének átalakulása (1861–1864). In: Molnár Anna & Andreides Gábor (szerk.): *150 éves az olasz egység*. Budapest: Brozsek.

Farkas Katalin (2011b): *Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866*. Budapest: Line Design.

Fuchs, Eduard & Kraemer, Hans (1901): *Die Karikatur der europäischen Völker vom Altertum bis zur Neuzeit*. Berlin: Hofmann.

Kálmán diák [Törs Kálmán] (1898): *Garibaldi ifjúsága és hőstettei*. Budapest: Méhner.

⁴⁹ Cavour 1861. június 6-án elhunyt, s az elemzett magyar élclapok erről sem emlékeztek meg. Ma már tudjuk, hogy az ő halála a magyaroknak nyújtandó esetleges olasz segítség gondolatának vesztét is jelentette az olasz politikai vezetők között. Az emigráció már 1861 elején negatív véleménnyel volt Cavourról: úgy értékelték, ő nem támogatja kellő mértékben a magyar ügy fegyveres megoldását (Szabad, 1967).

Langemeyer, Gerhard, Hg. (1984): *Das Bild als Waffe. Mittel und Motive der Karikatur in fünf Jahrhunderten*. München: Prestel.

Lukács Lajos (1962): *Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben*. Budapest: Akadémiai.

Menzel, Wolfgang (é. n.): *Geschichte der Jahre 1856–1860*. Stuttgart: Kröner.

Miklóssy János (1985): Irodalmi, szórakoztató, művelődési sajtó. In: Szabolcsi Miklós (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/1. köt. Budapest: Akadémiai.

Müns, Heike (2007): „Frisia non cantat” versus „Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen”? Musikalische Außen- und Innenansichten von Nord und Süd. In: Hahn, Hans Henning & Mannová, Elena (Hrsg.): *Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur Historischen Stereotypenforschung*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Paléologue, Maurice (1928): *Cavour, a nagy realista*. Budapest: Genius.

Pete László (2008): „Várjuk a fecskéket, de talán télen jönnek meg...” Garibaldi-várás Magyarországon az 1860-as években. *Italianistica Debreceniensis*, 15. köt. 31–43. o.

Pete László (2013): *Garibaldi magyar parancsnokai*. Budapest: Line Design.

Szabad György (1967): *Forradalom és kiegyezés választóján, 1860–1861*. Budapest: Akadémiai.

Vajda János (1954): Önbírálat. In: Komlós Aladár (sajtó alá rend.): *Vajda János válogatott politikai írásai*. Budapest: Művelt Nép.

Vértessy Arnold (1878): *III. Napoleon*. Budapest: Franklin.

Tamás Ágnes a Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolája Mondernkor Alprogramjában szerzett fokozatot 2012-ben. Disszertációjában (*Nemzetiségi sztereotípiák – összehasonlító perspektívában*) élclapok nemzetiségi sztereotípiáit elemezte. Fő kutatási területe a nemzetiségi sztereotípiák vizsgálata az Osztrák-Magyar Monarchiában és a két világháború között.